

Anmeldelser

Charlotte Appel: Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark. Bd. 1-2.

1009 sider. Det Kongelige Bibliotek, Museum Tusulanums forlag, 2001. Ill. Disputats. 495 kr.

»Kunsten at læse er at læse langsomt«. Sådan omtrent har forskellige filosoffer og filologer fra Nietzsche til Roman Jakobsen udtrykt det, og deres karakteristik af læsningens kunst randt mig i hu, da jeg sad med Charlotte Appels doktorafhandling i hænderne – to smukke gennemillustrerede og meget tykke bind om læsning og bogtryk. Kan man ikke kunsten at læse langsomt vil meget af dette værks kvaliteter gå tabt. Ved at jage gennem teksten, som det kunne være fristende for en anmelder – det drejer sig om over 1000 sider tekst, så kunne man nok finde ny viden, spændende udviklingslinjer og fascinerende øjebliksbilleder fra 1600-tallet, men detaljen i dokumentationen ville undgå ens blik.

Det som gør den langsomme læsning specielt nødvendig i dette tilfælde er et usædvanligt samspil mellem tekst og noteapparat. Få afhandlinger har et så levende noteapparat som denne. En del af forfatterens detaljerede refleksioner er placeret i noterne; her får vi ofte afslutningen på en historie, som Charlotte Appel har trukket frem af arkivernes dyb og brugt som illustration på sin argumentation; når eksemplet har opfyldt sin funktion, så forlader hun historien i hovedteksten, men forfølger den videre i en note. Det kan blive til lange udlægninger og henvisninger til samtidige kilder og nutidig forskning. Oftest er samspillet mellem tekst og noter i god balance, men somme tider giver noterne nye oplysninger, som havde haft deres legitime, perspektiverende plads i hovedteksten.

Opgaven

Det er en stor opgave, Charlotte Appel har sat sig i denne afhandling, der drejer sig om læsning og bogmarked i 1600-tallet med lige

stor accentuering af begge temaer; hun går frygtløs ind i opgaven. Hun udtrykker selv, at fremstillingen er en lang rejse gennem læsningens og bøgernes verden. Rejsens centrale del er 1600-tallets Danmark, men den begynder i reformationstiden midt i 1500-tallet, og den slutter med enkelte udløbere helt frem til ca. 1740 – næsten to århundreder. Forfatteren siger selv, at ruten ikke altid var let fremkommelig, ofte var hun nødt til at gå ad smalle og kringlede stier for at komme på ret kurs. Hvad er så krusen på denne lange rejse? Sigtet er, siger Charlotte Appel, at besvare spørgsmål om basal læsefærdighed i den danske befolkning i by og på land i 1600-tallet. Det er afhandlingens egentlige ærinde. For at holde denne kurs og nå frem til det forventede mål har den lagt vejen om ad både afsendere og modtagere af trykt og læsbart materiale i datidens danske befolkning. Det er et imponerende greb om opgaven, Charlotte Appel på den måde har taget, et multiperspektivisk greb; afhandlingen inddrager flere felter end den basale læsefærdighed, også bogmarkedet og myndighedernes påvirkningspolitik, og fremgangsmåden er så omhyggelig, at resultaterne synes solide. Det er ikke muligt her at komme ind på alle delresultater og deres betydning for forskningen.

Kilder

Charlotte Appel har for det første gennemgået danske myndigheders påvirkningspolitik ved at se på læsekampagner, skolebogsmaterialer, bogtrykkerprivilegier og tilsvarende censurbestemmelser og repressalierpolitik over for opsætsige undersåtter. Hun har gennemgået den danske trykpresses produktion, prispolitik og spredning af tryk i perioden. Endelig har hun benyttet sig af et enormt materiale af oftest utrykte arkivalier så som offentlige skrivelser, synodalmonita, lagerfortegnelser fra boghandlere, fortegnelser over privatbibliotekers bogbestand og ikke mindst et væld af skifteforretninger og regnskabsopstillinger, der kan afsløre en-

kelpersoners bogbesiddelse og behov for læse- og skrivefærdighed i århundredet.

Som grundlag for sit arbejde havde Charlotte Appel et godt kendskab til tidens fromheds- og andagtslitteratur fra sit speciale; den viden er kommet hende til gode, da det meste af tidens tryk er religiøst. Kildematerialet er mangfoldigt, og kreativiteten har været høj under arbejdets gang. God hjælp er kommet fra både familie og historiske venner, der alle synes dybt plantet i danske 1600-talsarkiver; følgelig springer taksigelse ud af mange noter. Afhandlingen og dens tema synes i høj grad at have involveret et kollektiv i forskningsdrøftelser.

De konklusioner, som Charlotte Appel drager af sine studier, er overraskende i forhold til en almindelig opfattelse af befolkningens alfabetiseringsgrad. Men ikke overraskende i betragtning af det omfattende dokumentationsmateriale, som det er lykkedes at skaffe frem.

Den udfordring der blev taget op

En forholdsvis ny tysk fremstilling om alfabetisering i Budjadingen – en marskegn nordvest for Oldenburg – sætter spørgsmålet om dansk alfabetisering i 1600-tallet i relief. Den tyske fremstilling bygger på utrykt materiale om såkaldte sjæleregistre, det vil sige fortegnelser over menighedens medlemmer og deres kundskabsniveau, som blev udarbejdet forud for kirkelige visitatser. Sjæleregistrene oplyser, at læseniveauet i 1675 var højt blandt mænd – der var registreret ca. 73% læsekyndige mænd i den undersøgte egn – medens 51% af de registrerede kvinder kunne læse.

Fra Sverige henter Charlotte Appel via Egil Johanssons studier oplysninger om svensk læsefærdighed på det samme tidspunkt. I 1680-erne begyndte en svensk læsekampagne, og gennem de husforhørslængder, der i den anledning blev kirkens kontrolredskab, har Egil Johansson regnet sig frem til, at ca. 50% af befolkningen kunne læse i 1686. 50 år senere var dette tal steget til 90% for begge køn.

Det er tal som disse, sammenholdt med Troels Dahlerups teori om en dansk læsekampagne i 1630-erne og 1640-erne og efterfølgende stigning i befolkningens læsefærdighed, som har ansporet Charlotte Ap-

pel til en grundig undersøgelse af den danske befolknings læseudvikling i 1600-tallet.

Kirkebøger

Danmark har ingen husforhørslængder og vistnok heller ingen bevarede sjæleregistre. Derfor benytter Charlotte Appel sig primært af danske kirkebøgers oplysninger om menigheden. Den norske skolehistoriker Johannes Helgheim har gjort ihærdige forsøg på at finde frem til både norske og danske sjæleregistre – resultatrigt dog først i 1700-tallet, bl.a. præsternes registre over rytterskolernes elever i 1730'erne som en forberedelse til provste- og bispevisitatser; sådanne registre findes i større antal i Landsarkivet for Sjælland.

Charlotte Appels hovedkilder til vurdering af befolkningens læsetraditioner er kirkebøgerne fra Vonsild og Sørbymagle. Begge kirkebøger er udgivet i bogform; det ser ikke ud til, at Charlotte Appel har benyttet sig af de originale kilder, hvilket synes overraskende i betragtning af den kildenærhed som ellers udvises i fremstillingen.

Begge kirkebøger er guldgruber for historieforskningen, og Charlotte Appel giver ved hjælp af dem mange slående eksempler på den gemene mands og kvindes læselyst og læsefærdighed gennem en stor del af 1600-tallet.

Læseindlæringen

Ud af kirkebøgerne øser Charlotte Appel et væld af oplysninger også om læseindlæring, alfabetisering og undervisningens progression. Vi møder synspunkter på både selve indlæringen og på de bøger og den skriftkultur, som børnene blev præsenteret for. Det er det samme problem, som blev undersøgt i en norsk doktorafhandling fra 1998 om norske abc-bøger (Dagrun Skjelbred: »De umistelige Bøger«. En studie av den tidlige norske abc-tradisjon. Universitetet i Oslo, 1998). Skjelbred skelner mellem læseoplæring og læseopdragelse, hvor førstnævnte går ind på den pædagogiske tilrettelæggelse af teksterne, medens læseopdragelse vedrører den kultur og ideologi, som børnene møder. Kirkebøgerne og fremstillingen rejser spændende spørgsmål om både læse- og skriveindlæring. Selv ser Charlotte Appel det samme mønster, som genkendes fra svensk og norsk

forskning – at den mundtlige fremsigelse af teksten, som måske er den eneste form for »læsning« i begyndelsen af 1600-tallet, i slutningen af århundredet afløses af en reel læseindlæring som en forudsætning for udenadslæring. Her er det, vi møder abc-bog og fibelbræt.

Indlæring af børnelærdommen omfattede altså læseindlæring allerede i 1600-tallet. Det er en vigtig pointe i afhandlingen. Dette mønster er interessant og peger frem mod undervisningen i det følgende århundrede – hvor forskningen har haft glæde bl.a. af skoleprotokollen fra Landerslev skole fra 1778 til 1796. Protokollen lader os følge de enkelte børns læseindlæring fra bogstavkendskab til stavning i abc-bog, stavning i katekismen, læsning indenad i katekismen, inden de kom til udenadslæsning af katekismen og til inden- og udenadslæsning af evangeliebogen. Den norske forsker Berit Johnsen har analyseret Erik Pontoppidans pædagogiske tanker, som de er nedfældet i tekster omkring skolelovens indførelse i 1739, og hun er ikke i tvivl om, at børnelærdommen krævede reel læsefærdighed. (Berit Johnsen: Et historisk perspektiv på en skole for alle. Rekonstruktion av sentrale tanker og traditioner med basis i Erik Pontoppidans og Ole Vigs pædagogiske tekster. Unipub. 2000. Disp.) Jeg er enig med Charlotte Appel i at børnelærdommen drejede sig om to fag, læsning og katekismeindlæring.

Skole

Ikke altid foregik indlæringen i en skole – forstået som et skolehus. Skole var indbegrebet af undervisning i et stof, og stoffet kunne, hvis skolevejen var lang eller læreren dårlig, også læres hjemme. Men frem gennem århundredet kan Charlotte Appel konstatere en stigende interesse fra både myndigheder og private for at indrette specielle skolehuse, hvor undervisningen kunne finde sted. Problemet var også aktuelt i 1730'erne, som Charlotte Appel påpeger. Det blev det i høj grad også i århundredets slutning. I 1790'erne tog myndighederne i Nordsjælland fat på at omorganisere skolevæsenet. I arkiverne findes materiale fra forarbejdet, bl.a. oversigter over antallet af gårde og huse etc. ned til de mindste flækker i området med oplysninger om børnenes skoletil-

knytning. Her vil man se en mængde børn, som overhovedet ikke søgte nogen skole. De skulle på trods af dette igennem den obligatoriske konfirmation, en »eksamen« med kirkens bestemte krav til læsning og religiønskundskab. Også Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807, der for nyligt er udgivet af Christian Larsen (Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1999) viser os, at der stadig var børn, som ikke hørte til nogle af de etablerede skoler. Jeg er enig med Charlotte Appel i, at mangel på skolehuse ikke uden videre kan tolkes som udtryk for manglende basale kundskaber i læsning og kristendom i befolkningen. Denne konstatering rejser til gengæld spørgsmålet, hvorfor myndigheder og privatpersoner egentlig var så ivrige efter at få børnene til at komme til skolen år efter år. Det spørgsmål ligger dog udenfor afhandlingens tema.

Forældresansvar

Nyere forskning i de nordiske lande har understreget forældrenes ansvar for børns og tyendes opdragelse i den kristne børnelærdom – Dagrun Skjelbred, Egil Johansson, Knut Tveit, Berit Johnsen, Loftur Guttormsson m.fl. Egil Johansson har særligt påpeget kvindernes ansvar og betydning for indlæring af børnelærdommen. Sidstnævnte synspunkt kan Charlotte Appel ikke uden videre bekræfte på grundlag af dansk materiale, men hun viser, at stigningen i læsefærdighed for kvinder i forbløffende grad minder om stigningen i kvindelig læsefærdighed i Budjadingen.

Sammenlignet med de øvrige nordiske lande stod skolen som institution i følge Charlotte Appel relativt stærkt i Danmark. Her tilslutter hun sig en almindelig opfattelse blandt literacyforskere; hun dokumenterer sit synspunkt ved at påvise de mange substitutter, som i løbet af 1600-tallet gik ind som præstens og degnens medhjælpere for at tage sig netop af læseindlæring og læseopdragelse. Substitut-funktionen er en vigtig brik, som Charlotte Appel har tilført vort almindelige kendskab til de kirkelige embeders forgreninger ud i lærergemeningen. Den danske forsker, som først bragte bilærerfunktionen frem i lyset i moderne tid var Gottlieb Japsen, der i 1968 forsvarede sin disputats om de sønderjyske bondesko-

ler. Charlotte Appel omtaler ganske vist hans bog og stiller sig noget kritisk til hans konklusioner, men hun benytter ikke hans resultater i sine refleksioner over skolens og lærerens funktioner.

Udvidede kundskaber

Alfabetisering synes også at have omfattet skriveindlæring, i hvert tilfælde for mange drenge fra formuende gårdmandshjem, håndværkerhjem eller hjem indenfor administrative erhverv. En mere avanceret form for læsning blev også mange steder givet ved læsning af håndskrift. I købstæderne og i et enkelt tilfælde i Vonsild forekom der endog færdigheder i at tale tysk. Kirkebøgerne viser endvidere, at der i bedrestillede gårdmandshjem var en tradition for at sende drengene i en periode til købstadens skole, for at de der kunne få udvidede kundskaber i skrivning, regning, tysk og måske endda bogføring. Latinskolen blev benyttet bl.a. som social foranstaltning for fattige drenge med behov for kost og bopæl på skolen, et forhold som Charlotte Appel sammenholder med Bengts Sandins fremstilling om svenske skoleforhold. Ligesom i købstadsskolerne kom og gik eleverne i latinskolen gennem hele skoleforløbet, alt efter deres økonomiske situation og hjemmets opfattelse af behov for uddannelse.

Alt i alt synes kirkebøgerne at pege på en langt større og mere facetteret alfabetisering blandt den jævne danske befolkning end hidtil erkendt i forskningen. Billedet bygger selvsagt på enkelte præsters vurderinger, men jeg forstår godt, at det har gjort hende nysgerrig og har ansporet hende til at forklare og underbygge kirkebøgernes udsagn.

Delkonklusioner

Efter en gennemgang af myndighedernes politik på kirke- og skoleområdet konkluderer Charlotte Appel, at der faktisk udfoldedes en række læseinitiativer i 1630'erne og 40'erne. De var forberedt af en kirkelig kampagne i 1620'erne, igangsat af den ivrigt ortodokse biskop Hans Paulsen Resen. Et af de mest interessante forskningsresultater i denne del af bogen er, at konfirmationsforordningen, som blev gennemført i 1736, havde sit tankemæssige udspring et århundrede tidligere. Vi må med andre ord revidere

vor opfattelse af pietisternes indflydelse på dansk udvikling. De førte en udvikling ajour. Med Charlotte Appels konklusion må vi også revidere den opfattelse, at Sverige kom først med en regulær læseindlæringskampagne i 1680'erne. Sammenligner man denne situation med udviklingen i hertugdømmerne, som de fremstilles i Budjadingen af tysk forskning og i Sønderjylland af Gottlieb Japsen, så synes der at have været en langt større fælles udvikling i de protestantiske lande i Nordeuropa, end man tidligere har været klar over. Charlotte Appel viser, at denne udvikling i literacy havde et tidligere og hurtigere forløb, end før antaget, måske med rod i 1500-tallet, men i Danmark med et regulært felttog i 1620'erne.

Bogtryk og bogspredning

Anden del af afhandlingen drejer sig om de bøger, som menigmand havde mulighed for at få i hænde via danske bogtrykkere og boghandlere, – også om de bøger som er fundet i danske hjem og biblioteker. Charlotte Appel er her utrættelig i sin søgen efter oplysninger, som kan vise den tilgængelige bogverden. Hun har lagt vægt på formater og sidetal; de afgjorde prisen på bøger, og den betød noget for menigmands muligheder for at erhverve bøger. Hun kan konstatere, at skrifter som brugtes i læseindlæringen – abc'er, Luthers katekismus, katekismeforklaringer, bønnebøger etc. – var små og billige i indkøb. De var lette at indkøbe i alle købstæder, men også på markeder i landdistrikterne; man kunne, som Charlotte Appel fortæller, finde dem i boder, der blev slået op udenfor kirkerne, eller man kunne købe dem af omvandrende bissekræmmere. Men det var slet ikke nødvendigt at købe bøger; for de kunne også lånes, fås i bytte eller modtages som gaver.

Spørgsmål

Et sted siger Charlotte Appel, at hun ikke kan bruge tavsheden i kirkebøgerne til noget som helst i sin forskning. Jeg har overvejet, om det samme kan siges om tavsheden i bogproduktion og bogspredning? Det har slået mig, hvor inferior den danske bogverden var, når den aftegner sig i lagerfortegnelser, bibliotekernes bogbestand og i skifteprotokoller. Ganske vist er det menigmand,

Charlotte Appel har i fokus, og hun udelukker derfor latinsprogede og elitære tryk, men alligevel: Hvor er de internationale storheder som Montaigne, Shakespeare, Thomas Moore, Hugo Grotius m.fl.? Var de ikke opbyggelige nok? Pufendorfs værk om naturen fra slutningen af 1600-tallet blev først oversat til dansk i 1742. Er tavsheden i boghandlerlister etc. et tegn på, at der eksisterede en forsinkelspolitik overfor oversættelser af en del værker i 1600-tallet? Eller er tavsheden et tegn på den selvrensning, som Charlotte Appel har konstateret? Og i så tilfælde – læstes værker af disse forfattere på tysk via bogtrykkere og boghandlere i f.eks. Kiel? Svaret kan have betydning for den sammenkobling af samfundsudvikling, kirkepolitik og forestillinger, som Charlotte Appel ønsker at give et bidrag til.

Udfordringer til forskningen

Når man læser langsomt, er det i frydefuld forventninger om indholdet i den tekst, man skal læse og fortolke. I dette tilfælde drejer det sig om en bog, som behandler et interessefelt, som jeg har fælles med forfatteren. Min læsning vedblev at være frydefuld, og den har givet anledning til mange refleksioner og nye spørgsmål. Det drejer sig først og fremmest om afhandlingens hovedtese – befolkningens basale læsefærdighed.

Charlotte Appel konkluderer: »... jeg vil vove den påstand, at der formodentlig har været mindst en læsekyndig person i omkring halvdelen af alle købstadshjem, allerede ved 1600-tallets midte. Ved århundredets udgang kan det meget vel have været undtagelsen, hvis kun et enkelt medlem af en husstand kunne læse (samtidig med, at der utvivlsomt fortsat fandtes fattige hjem helt uden kendskab til det trykte ord). Også på landet har der i alle sogne været husstande med læsekyndige medlemmer lige fra århundredets begyndelse... På baggrund af mine undersøgelser vil jeg antage, at det ved århundredets slutning ikke har været usædvanligt, hvis der var et eller flere læsekyndige medlemmer i mindst en tredjedel af de landlige husholdninger. I nogle sogne, som f.eks. Vonsild og Jørlunde, endda en væsentligt højere andel.« (s. 837.) Har Charlotte Appel ret i sin fremstilling af de mange både læse- og skrivekyndige i 1600-tallet? Hvor-

dan skal vi så forklare den intensive alfabetiseringskampagne, som sættes i gang i slutningen af 1700-tallet på baggrund af de ustandselige klager fra kirkelige myndigheder og godsejere over manglende kundskabsniveau i befolkningen? Er målestokken blevet en anden? Befinder kravene sig så at sige på et langt højere niveau end hundrede år tidligere? Det lyder meget sandsynligt. Problemet bliver ikke mindre interessant, hvis vi ser på den norske situation. I Norge mener forskere, at læsefærdigheden først slår igennem i 1800-tallet og at skriveindlæringen først tager fart i anden halvdel af 1800-tallet (Knut Tveit, Kjeld Ivar Vannebo). Kan man tænke sig, at den norske befolknings læsefærdighed har haltet voldsomt efter den danske, eller er de norske forskere for pessimistiske? Jeg har været tilbøjelig til at mene det sidste, men Knut Tveit, der bygger på et lige så stort lokalt arkivmateriale som Charlotte Appel, hævder energisk, at den læsefærdighed det drejede sig om for den brede befolkning indtil ca. 1830 var en begrænset religiøs læsefærdighed. Charlotte Appels afhandling rejser her et spændende problem, som må drøftes i de kommende år; forskningen må inddrage definitioner af aktiv læsefærdighed – også spørgsmål om, at kundskaber, man lærer som barn, kan glemmes, hvis de ikke holdes ved lige.

Skulle både de norske forskere og Charlotte Appel have ret i deres teorier? ja så ser det ud til, at befolkningens læse- og skrivefærdighed ligefrem har taget et dyk i 1700-tallet. Det ville indebære, at pietisternes intensive læsekampagne i 1730'erne skulle have medført et reelt fald i læse- og skriveudvikling hos menigmand i Danmark og Norge. Mon dog! Det er et interessant problem; en tilfredsstillende løsning ville kræve et lige så multiperspektivisk greb, som det Charlotte Appel har lagt om sin opgave.

Til sidst

Charlotte Appels afhandling er ikke bare et smukt bogtryk, hvor der er blevet kælet for forsider, illustrationer – en del endog i farver – langtidsholdbar papirkvalitet og et letlæseligt, næsten afslappet sprog; det er også et detaljrigt værk i tekst, noter og bilagsmateriale. Uden sans og respekt for detaljen kunne forf. ikke have frembragt sit omfattende do-

kumentationsmateriale. Det kræver tålmodighed af læseren at følge med rundt i krinkelkroge og tage del i talrige oplysninger om bogtrykkere, formater og udgivelsessteder. Det har også krævet tålmod af forfatteren. Med sit sikre greb om opgaven har Charlotte Appel givet os nyt fundament, men også udfordret til ny forskning. Hun har ønsket at slå en pæl gennem opfattelsen af 1600-tallets danske befolkning som en analfabetisk befolkning. Det er lykkedes – men lur mig om ikke jagten på 1600-tallets analfabeter nu sætter ind i historieforskningen.

Ingrid Markussen

Jørgen Bøgh, David Pedersen og Christian Vognsen: Soldater på skolebænk, Forsvarets Civilundervisning 1952-1973.

Redaktion: Christian Vognsen. Udgivet af Selskabet for Dansk Skolehistorie, 2001. Kommission: Odense Universitetsforlag. 141 sider. 200 kr.

Da jeg blev pensioneret i 1995, blev jeg bedt om at give en hånd med for at få oprettet et krigshistorisk center ved Forsvarsakademiet. Efter mange genvordigheder kom det på benene, og man besluttede da at kalde det Militærhistorisk Center for at understrege, at det ikke kun skulle beskæftige sig med den rene slaglære, men også se på et lidt bredere spektrum af de militære sysler. Det var dog ikke forudset, at centret skulle beskæftige sig med mere end rent martialske materier; men det mente professor, dr. Vagn Skovgaard-Petersen godt, at det kunne. Han ikke alene lokkede mig til at give nogle erindringsglimt ved udgivelsen af »Soldater På Skolebænk«, men beordrede mig også til at omdanne erindringsglimtene til en anmeldelse af bogen.

Selv om jeg blev indkaldt i 1954 og dermed gjorde tjeneste i det meste af det tidsrum fra 1952-73, hvor Forsvarets Civilundervisning (FCU el. civilundervisningen) fandt sted, oplevede jeg ikke fænomenet før 1957 og da egentlig kun fra sidelinjen. De første par år var jeg i Søværnet og derefter indtil 1959 mest på diverse skoler i hæren. Da jeg endelig kom i geleddet som officer, blev opmærksomheden rettet mod alt andet end civilundervisningen. Livet gik stort set

sin gang, som det havde gået siden 2. verdenskrig, så jeg var med i den sidste del af den periode, hvor forsvaret tabte en række årgange af de værnepligtige ved et i soldaternes øjne meningsløst plageri. Nogle steder var det værre end andre, men det var slemt nok overalt. Først svinede man soldaterne til, så gav man dem for lidt tid til rengøring, og derefter tog man deres sparsomme fritid, fordi deres udrustning ikke var i orden, eller fordi de sov i teoritimerne. Den, der blev dømt for de værste rekrutplagerier, var ganske vist fra flyvevåbnet; men hæren fik naturligvis skylden, hvilket for en gangs skyld ikke var ganske ufortjent.

Der var selvfølgelig en mening med de strabadser, soldaterne blev udsat for, nemlig at ruste dem til krigens rædsler; men metoderne var ofte mildt sagt ikke velvalgte, og det er også et spørgsmål, om alle på de lavere niveauer havde gjort sig klart, hvorfor soldaterne skulle have det hårdt. Beredskabet var imidlertid højt, man var stort set klar alle døgnets 24 timer til at rykke ud og forsvare fædrelandet, og der blev øvet, øvet og atter øvet. Når man ikke var på manøvre, var der alarmering og mørkeøvelse mindst én gang om ugen, og hvis den kontrolfunktion, som også lå i alarmeringerne, skulle virke, så måtte de lægges på varierende tidspunkter. Der var derfor bestemt ikke, som ellers antydet i bogen, tale om, at natarbejdet målrettet blev tilrettelagt før civilundervisningen, så soldaterne kunne sove ud i timerne.

Det var dog ikke udtryk for nogen særlig agtelse for civilundervisningen. Mange af de ældre officerer mente, som refereret af oberst Hensch (s. 87), at civilundervisningen var indført for at modvirke en truende militarisering af »vore sønner i forsvaret«. Vi unge anså civilundervisningen for at være noget pjat, der forbrugte god uddannelsesetid. Vi anede intet om formålet, og ingen, end ikke på Hærens Officersskole, havde gjort sig den ulejlighed at indvie os i det. Vi anede heller ikke, at det var et forsvarspolitisk tiltag. I det omfang, vi overhovedet forsøgte at finde en begrundelse, troede vi, at det var noget, som Undervisningsministeriet havde fundet på. Nogle fandt det om ikke direkte undergravende så dog, på grund af lærernes formodede manglende indsigt i militære forhold og måske dubiøse politiske indstilling,

en hæmsko for, at soldaterne blev strabadseret til det yderste for at kunne overleve de fysiske og psykiske vilkår på kamppladsen.

Når man læser »Soldater På Skolebænk«, får man et godt indtryk af tiden dengang. Udenrigspolitik var, indtil John Danstrup dukkede op på TV, noget som Udenrigsministeriet tog sig af, og som ellers kun interesserede nogle enkelte, højtopleste i Det Udenrigspolitiske Selskab. Politik holdt officererne sig fra (s. 34) i deres naivitet, og soldaterne selv gik ind for korporlig afstraffelse og dødsstraf (s. 39). I resumeet »I korte træk« skrives lidt bebrejdende (s. 12): »Hvordan kunne den pædagogiske indsats, som FCU præsterede, have formet sig, dersom forsvaret havde opfattet det som en vigtig opgave at støtte FCU ... f.eks. i form af bedre lokaler ...?«. Til det er kun at sige, at når man ser bort fra messerne, så havde vi ikke bedre lokaler end tørre- og pudsestuer, og pædagogik var en by i Rusland, og alt russisk var lig med fjenden, som skulle bekæmpes med alle midler.

Det var først, da jeg mødte forstanderen i København, mag. art. Jens Gustav Villadsen, og qua hans gæstfrihed domprovst Jørgen Bøgh, at det gik op for mig, at FCU's ledelse ville det samme eller måske endda mere end jeg selv. Derefter begyndte jeg at lytte, og jeg opdagede, at der under min kommando var værnepligtige, der var henrykte for undervisningen i dansk og regning. Ja, nogle af dem viste sig at være ordblinde, for hvem en ny verden var begyndt at åbne sig, og som siden ved soldaterjubilæer har betroet mig, at den succes, de fik senere i livet, kunne tilskrives FCU.

Da jeg endelig havde opfattet soldaternes positive tilbagemeldinger, forsøgte jeg efter fattig evne at se flere positive sider ved civilundervisningen end blot et lykkeligt afbræk i den travle hverdag, et afbræk som jeg kunne bruge til forberedelser eller til at indhente tabt nattesøvn.

I slutningen af 1960'erne kom så det pædagogiske reformarbejde i forsvaret. Det måtte som alle reformer via den modsatte grøft for at ende fornuftigt midt på vejen, hvor pædagogikken i dag befinder sig ikke mindst takket være den inspiration, som de bedste af lærerne ved FCU tilførte reformarbejdet.

Det har ikke været let at skrive »Soldater

På Skolebænk«, for, som det så ofte sker i forsvaret, hvor pedanter til tider får magt, som de har agt, så var kildematerialet blevet destrueret ved en kontorflytning. Da Rigsarkivet dertil ikke mente at have modtaget det afleveringspligtige materiale, måtte der findes såvel i dagspressen som hos tidligere medarbejdere ved FCU. Dette gav bid både i form af skriftligt materiale og billeder, og man kunne begynde arbejdet. For den indledende tiårsperiode, der har overskriften »Det største danske skoleeksperiment«, kunne man næsten holde sig fuldstændigt til det manuskript, som FCU's første undervisningsinspektør, domprovet Jørgen Bøgh, havde efterladt sig ved sin død i 1997. Tiden fra 1965 til 1973 er behandlet af den periodes undervisningsinspektør, David Pedersen, under titlen: »Udvikling og afvikling«, og ind imellem disse afsnit har Christian Vogensen, der var forstander ved FCU 1961 – 1969, betragtet »Forsvarets Civilundervisning fra en forstanders synsvinkel«, ligesom han har skrevet de afsluttende kommentarer.

Med andre ord er en vigtig facet af soldateruddannelsen og ikke mindst af arbejdet med at fremme den sikkerhedspolitiske forståelse nu blevet ordentligt og læseværdigt dokumenteret, og materialet vil blive overdraget til Rigsarkivet, der i parentes bemærket fandt FCU's arkiv under bogens redigering.

Bogen har sat mange tanker i gang, og den har bragt minderne om min egen fortid frem. Dem er jeg ikke alle lige stolt af; men som det jo sker, går fanden i kloster, når han bliver gammel. Årene efter min pensionering har jeg bl.a. tilbragt med at rådgive de baltiske stater samt Georgien, og dér har jeg konstant prædikeret, at forsvaret kan bruges som nationens skole ikke mindst til at opdrage de værnepligtige til gode demokrater ved at undervise dem i medborgerkundskab – det der engang var civilundervisningens flagskib.

Kjeld G.H. Hillingsø

**Inger Schultz Hansen og Erik Nørr (red.):
Institut. Selskab. Museum. Skolehistorisk
hilsen til Vagn Skovgaard-Petersen.**

*Udgivet af Selskabet for Dansk Skolehistorie
og Dansk Skolemuseum i anledning af Vagn*

Skovgaard-Petersens 70-årsdag. København 2001, 110 sider. Pris: 100 kr. Fås ved henvendelse til Dansk Skolemuseum, Rådhusstræde 6, 1466 København K; tlf. 33 15 58 10.

Da professor, dr. pæd. Vagn Skovgaard-Petersen i 1991 fyldte 60, udgav Selskabet for Dansk Skolehistorie et festskrift som en hyldest til ham. Titlen på festskriftet var treklangen *Skole – Dannelse – Samfund*. Det foreliggende skrift er ikke et egentligt festskrift, men »en skolehistorisk hilsen« i anledning af 70-årsdagen. Som titel er denne gang valgt en anden – men lige så rammende – treklang: *Institut – Selskab – Museum*. De tre begreber henleder uvilkårligt læserens opmærksomhed på tre væsentlige områder i Skovgaard-Petersens faglige virke, der nok er adskilte, men som alligevel er så nært forbundne, at de understøtter og underbygger hinanden og tilsammen fremtræder som en enhed i det samlede virke.

Vagn Skovgaard-Petersen blev i 1967 ansat ved Institut for Dansk Skolehistorie under den daværende Danmarks Lærerhøjskole. I 1980 efterfulgte han samme sted Roar Skovmand som professor i historie med særligt henblik på skolehistorie. Hans faglige kapacitet kombineret med stærkt vindende personlige egenskaber gjorde ham i denne position til det naturlige og samlende midtpunkt for alle med interesse for skole- og uddannelseshistorie. Siden 1976 har han tillige været en højt estimeret formand for Selskabet for Dansk Skolehistorie og redaktør af dets årbog gennem det meste af Selskabets 35-årige historie. Ikke mindst årbogsudgivelserne påkalder sig opmærksomhed. De er i sig selv en kraftpræstation inden for dansk pædagogik og skolehistorie og fremstår allerede i dag som den mest sammenfattende, faglige kilde til belysning af ældre og nyere dansk uddannelseshistorie. Bogens titel henleder tillige opmærksomheden på Skovgaard-Petersens – og Christian Glenstrups – indsats i forbindelse med oprettelsen i 1995 af den selvejende institution Dansk Skolemuseum. Initiativet førte til, at de skolehistoriske samlinger fra det tidligere Dansk Skolemuseum, der udgør et enestående kildemateriale ikke alene for dansk, men også europæisk skolehistorie, atter kom

frem i dagens lys. Deres tilblivelse er glimrende beskrevet af K. Grinder-Hansen i artiklen »Dansk Skolemuseum 1887-1934 – materialesamling og museum«. Samlingerne er i dag gjort tilgængelige for offentligheden gennem det nye Dansk Skolemuseum i Rådhusstræde.

Bogen indeholder desuden artikler af Lejff Degnbøl (VSK og Institut for Dansk Skolehistorie), Ingrid Markussen (Forskningstemaer ved Institut for Dansk Skolehistorie), Søren Ehlers (Vagns fiskedræt. Om netværksdannelse og pædagogisk sociologi), og Erik Nørr (Børnene sad model efter skoletid. Maleren Tony Müllers billede fra Gadstrup Forskole 1927). Dette billede sammen med et andet af samme maler pryder henholdsvis forsiden og bagsiden af bogen. Hertil kommer en bibliografi over VSK's litterære produktion 1991-2001, forfattet af Christian Glenstrup og Børge Riis Larsen, der viderefører bibliografien i festskriftet fra 1991. Bogen afsluttes med »Indholdsoversigt over årbogen 1967-2000«. Sidstnævnte burde snarest indgå i eller vedlægges som særtryk til en fremtidig udgave af Uddannelsesårbogen. Den ville hurtigt blive et uundværligt redskab for enhver bruger af dette over 30 bind store værk.

De nævnte artikler er alle læseværdige i sig selv. De understreger treklangen, og hver på sin måde bidrager de til et alsidigt billede af forskeren og mennesket Vagn Skovgaard-Petersen. Men de giver også anledning til spørgsmål af mere principiel karakter. Hvad var årsagen til, at der opstod så produktivt et forskningsmiljø omkring Institut for Dansk skolehistorie? Og hvad skal der i det hele taget til for at skabe et godt forskningsmiljø? Det er spørgsmål, som artiklerne mere eller mindre indirekte giver en del af svarene på, og som det kan være et nyttigt erfaringsgrundlag at have in mente ved lignende aktuelle og fremtidige tiltag.

Det første, der slår én, er, at selvom Institut for Dansk Skolehistorie fra begyndelsen var tænkt som en forsknings-, og ikke som en undervisningsinstitution (Ehlers, s. 36), så betød det på ingen måde, at undervisningen blev tilsidesat. Det er bogen et stærkt vidnesbyrd om. Tillige om den måde undervisningen foregik på, præget som den var af stor nærhed og ligeværdighed mellem lærere

og studerende (Degnbol, s. 16). Mere end noget andet illustrerer skriftet, hvad forskningsbaseret undervisning i praksis vil sige.

Et andet træk, der falder i øjnene, er den rummelighed, der prægede miljøet (Ehlers, s. 38). Den ytre sig dels som en faglig, dels som en institutionel rummelighed. Hvad den første angår, er det tilstrækkeligt at henvise til Ingrid Markussens kyndige fremstilling af »Forskningstemaer ved Institut for Dansk Skolehistorie«, der til overmål illustrerer bredden og alsidigheden i valg af forskningstemaer. Den institutionelle rummelighed viste sig ved, at Institut for Dansk Skolehistorie forholdt sig åben over for uddannelsessystemet i sin helhed. Set i bakspejlet forekommer det i dag ikke at være nogen særlig fremsynet handling at »indpasse« – som det skete i 1992 – Institut i det nye Institut for Pædagogik og Uddannelsesforskning. Derved stækkedes et betydningsfuldt dansk forskningsområde.

Der er også grund til at betone betydningen af det »netværk«, for nu at bruge et moderne ord, af personer og kontakter, der gennem Selskab for Dansk Skolehistorie udviklede sig omkring instituttet. Ethvert forskningsmiljø har brug for en begrænset, men engageret kontaktkreds uden for selve miljøet, der kan tjene som et første forum for afprøvning, udvikling og formidling af nye tanker og ideer. I så henseende vidner bogen om en særdeles frugtbar vekselvirkning mellem Selskab og Institut.

Det sidste træk omhandler selve personen eller personerne, der er bærende for miljøet. Det er hævet over enhver tvivl, at Institut i Vagn Skovgaard-Petersen havde manden. Det vidner Degnbols meget personlige og smukke beskrivelse af personen VSK om (s. 14-20). Det fremgår indirekte af denne, at det opmuntrende og støttende er et særkende ved VSK. Tillige at han er det på en meget ydende måde. Mon ikke kolleger og studerende gennem de mange år har følt det samme?

Både festskriftet fra 1991 og den »skolehistoriske hilsen« fra 2001 prydes af et billede af fødselaren. Der er ikke den store forskel. De mellemliggende 10 år synes at være gået sporløst hen over ham. Der er dog en lille forskel. På 2001-billedet er han fotograferet stående med et glas i hånden, på 1991-billedet siddende med en pipe i

hånden. Det er i orden med glasset, men det er synd, han har lagt piben. Den klædte ham også.

Thyge Winther-Jensen

Ove Pedersen: Fra hedeskole til moderne skolevæsen. Historien om Hernings skolevæsen fra 1734 til 1970. Herning-Bogen 2000.

Udg. af Historisk Forening for Herning Kommune. 280 sider, rigt illustreret.

Det sker som bekendt, at en læser glemmer tid og sted, fængslet af bogens indhold. Sådan gik det undertegnede på en længere tog-rejse i selskab med historien om Hernings skolevæsen. Det er en usædvanlig bog. Ikke kun fordi den handler om en by, fra 1913 med status som købstad. Det hævdes nu og da, at der næsten ikke er skrevet noget om skolevæsenet i de danske byer. Det er forkert. Der findes næppe en byhistorie, som ikke har interessante afsnit skolevæsen og skoleliv. Nævnt i flæng fra 1990'erne: Niels-Jørgen Hansens »Ringsted – en by i Midtsjælland« og trebindsværket om Esbjerg, hvor 3. bind udkom i 1998; Esbjerg fik tilmed en særlig bog om skolernes nyeste historie, nemlig Werner Adolphsen: »En by og dens skole. Folkeskolen i Esbjerg 1968-1994«, der udkom i 1997. Den store skolehistoriske bibliografi for hele perioden 1948-2002 er nu nået så langt i forberedelsen, at vi tør forudse et afgørende hjælpemiddel i studiet af ny dansk historie på skoleområdet, også den urbane.

Udpluk af Herning-bogens emner: skolebyggeri; indflydelse fra Indre Mission, men også en Herning Valgmenighed med egen friskole; byens og amtets første gymnasium kom i 1923 efter mange overvejelser; seminarium i byen? tanken blev oprindeligt udtrykt i 1907: kunne man ikke flytte Nørre Nissum Seminarium til Herning? Det lykkedes ikke! Efter syv års sejge kampe lykkedes det i 1960 at få et seminarium – som folkeetinget med Haarder i spidsen likviderede i 1989; kampen om en lærerhøjskoleafdeling, der endte i Skive. Fængslende er også beretningen om, hvordan centret for specialundervisning blev til omkring 1960, ikke minst takket være den unge lærer og talepædagog

Kurt Kristensen. Også på hans initiativ blev i 1961 etableret Herning-Centret, landets første center for undervisning af svært handicappede børn.

Forfatteren kender sine emner, sin by og skole. Han har været elev, lærer, formand for lærerkredsen, viceskoledirektør i staden. Så har han det talent, som ikke er så mange beskåret: han kan skrive. Det ved nogle af årbogens læsere, for han har skrevet andre bøger, der blev omtalt i *Uddannelseshistorie*, bl.a. om Herningegnens lærerforening: Lærerkreds og Lærerkår gennem 100 år (anm. 1989). I 1990 skrev han i årbogen om læreren i Ørre og i 1993 en lille erindringsperle: I særklasse på Herning Gymnasium for 60 år siden.

En særlig omtale fortjener illustrationerne. Der er ganske mange billeder af bygninger, elever og lærere og politikere. Billedteksterne sørger for, at vi får ordentlig besked også om deres landsdækkende virksomhed. Stærke folk var mange af dem: pastor Johannes Gøtzsche, borgmester Chr. Yde, borgmester m.m. P. Munk-Poulsen m.fl. Jeg savner et navregister samt et billede af forfatteren.

Ove Pedersens bog om Hernings skolevæsen omfatter perioden fra den første spæde skole i 1734 til det udbyggede skolevæsen ved kommunalreformen i 1970; den handler om alle slags skoler – folkeskole, gymnasium, seminarium, erhvervsskoler – om lærere, kommunalråd, presse, stemninger i byen. Det allervigtigste: historien hænger ordentligt sammen. Det skyldes forfatterens indgående kendskab til grundmaterialet, til skoler og lærere, til protokoller, presse og breve. Det skyldes ikke mindre hans usædvanlige evne til at indsætte konkrete begivenheder i et overordnet perspektiv: byens mening med sin skole.

Det er vigtigt, at den bog blev skrevet. Næppe andre kunne have gjort det.

Vagn Skovgaard-Petersen

Ning de Coninck-Smith: For Barnets Skyld. Byen Skolen og Barndommen 1880-1914.

Gyldendal 2000. Disputats. 445 s. Kr. 375.

Man kan engang imellem tænke, at vi næ-

sten alle sammen har et billede af Danmark og Danmarks historie, der er bestemt af, om vi er vokset op i byen eller på landet. Er man vokset op på landet, er det egentlige Danmark måske landet med de mange landsbyer, og byerne er blot undtagelser, steder, hvor mennesker er kommet til at bo mere tæt, end det egentlig er godt, så der ikke dér kan være ideelle forhold. Historisk har flertallet altid boet på landet, så det er dér, landets historie er foregået, mener man.

Er man vokset op i byen, ser man måske den som det normale. Det er dér alting er. På landet ligger der bare spredte huse og bondegårde. Koncentrationen er for lille, så der er ikke grundlag for hverken det ene eller det andet, og tidligere var det alt for vanskeligt at komme ind til byen, så udviklingen af kulturen, den historie, vi lever på, er naturligvis foregået dér. Der har været mange fordomme, og sporene efter dem eksisterer sikkert stadig i bedste velgående i vores bevidsthed.

Hvad angår skolehistorien, har man ikke kunnet undgå at beskæftige sig med forholdene på landet, fordi de fleste mennesker tidligere så afgjort boede dér. Der er dog skrevet om enkelte byers skolehistorie. Men byerne er jo ikke sammenhængende som landdistrikterne, og der er heller ikke skrevet meget sammenhængende om byernes skole. Gunhild Nissens, Ingrid Markussens, Erik Nørres og Hanne Engbergs bøger behandler forholdene på landet indgående. Ellen Nørugaards handler især om byens skole, men først og fremmest hovedstadens og ud fra en bestemt synsvinkel, nemlig reformpædagogikken. Vagn Skovgaard-Petersens om den højere skole handler ifølge sagens natur også om byernes skole. Joakim Larsen forsøgte at omfatte både land og by. Byernes skolehistorie kan nok siges at være et for sømt område.

På den baggrund er det prisværdigt, at Ning de Coninck-Smith har sat sig for at undersøge købstædernes skolevæsen. Ligesom Gunhild Nissen havde udvalgt fire provstier til sin undersøgelse af landdistrikternes skolevæsen, har Ning de Coninck-Smith udvalgt tre købstæder for sin, nemlig, Holbæk, Esbjerg og Nakskov. Det er værd at lægge mærke til, at valget af disse tre købstæder ikke begrundes med, at de på nogen måde

skulle være repræsentative, men tværtimod med, at de ved århundredskiftet blev anset for at være skolepolitisk fremsynede. Som periode har hun valgt næsten den samme som Gunhild Nissen, nemlig 1880-1914. Denne periode er velvalgt. Det var i denne, urbaniseringen satte kraftigt ind. Der kom også vigtige skolelove i 1899 og 1903, hhv. loven vedr. folkeskolen og almenskoleloven.

Ning de Coninck-Smith er gået grundigt til værks, så det er en indholdsmættet bog, hun har skrevet. Hun siger selv, at der ikke er tale om en skolehistorisk undersøgelse i klassisk forstand, og hun nævner, at skolefagene og deres historie er så godt som udeladt. Det kunne vel egentlig i sig selv gøre undersøgelsen klassisk. Historikers undersøgelse af skolens historie har ofte meget lidt om selve undervisningen, men til gengæld meget andet vigtigt og nødvendigt om skolen. Lærere vil som regel ikke finde særlig meget, hvis de søger oplysninger om selve undervisningens historie. Her er Ellen Nørgaards disputats om reformpædagogikken vel nærmest en undtagelse, idet den har pædagogikken og undervisningen som hovedemne.

Det er de mere ubemærkede sider af skolens historie, Ning de Coninck-Smith har villet undersøge, siger hun. Det er noget, der har at gøre med formidling af normer, værdier og holdninger til børn og deres udvikling og opdragelse. Fra skoledagens længde over skolebespisning til fritidshjem, klasse-lærerordninger og forældremøder.

Det er rigtigt, at det ikke er skolehistorie i snæver forstand. Det er ikke skolens historie, men barnets historie, der har forfatterens hovedinteresse. Derfor får vi meget om børnenes liv også uden for skolen. Vi hører om børnearbejde, børnekriminalitet, børnenes liv på gaden, legepladser, fritidshjem og meget andet. En tredjedel af hele bogen består af de tre kapitler Skolen og barnets tid, Skolen og barnets krop og Skolen og barnets rum.

Forfatteren refererer til en amerikansk kritik af skolens historikere for at skrive børnene ud af skolens historie og for at mangle psykologisk indsigt i børn. Hun mener, det er svært at tage højde for denne kritik, fordi børnenes livsyttringer stort set er fraværende

i kildematerialet. Det er børns verden set med voksnes øjne, der møder historikeren, når arkivpakken åbnes. Det er uden tvivl rigtigt. Det er lettere at beskrive de ydre omstændigheder omkring skolen end at beskrive skolen indei, dvs. undervisningen og det levede liv. Det er f.eks. også svært at finde fotografier af arbejdet i klasseværelserne. Tidligere gik man ikke sådan ind i en time og tog billeder eller beskrev, hvad der foregik. Man kunne godt ønske, at skolehistorien kunne komme til at omfatte også denne vigtige side af skolen.

Ning de Coninck-Smith har ikke sat sig for at beskrive selve undervisningens historie, det som Joakim Larsen kaldte de indre skoleforhold. Måske savner hun også forudsætninger for at gøre det, og det er jo en ærlig sag. Hun gør i stedet det ligeledes værdifulde at centrere undersøgelse og fremstillingen om børnene og deres liv. Hun sætter undersøgelserne ind i en barndomshistorisk sammenhæng, og hun har også et udmærket kapitel om skolen og barnets natur, hvor hun behandler periodens pædagogik og didaktik. Disse emner vender hun tilbage til i forskellige sammenhænge.

Den barndomshistoriske synsvinkel forekommer særdeles nærliggende og selvfølgelig. Andre skolehistorikere har nok også haft børnenes historie som hovedinteresse, men det er nok rigtigt, at skolehistorie let bliver til institutionernes historie, uden at det altid er klart, at det egentlig er børnene, det drejer sig om. Det er derfor af stor værdi, at undersøgelser og fremstilling inspireret af godt kendskab til barndoms- og kulturhistorisk forskning i denne bog bevidst og eksplicit knytter forbindelse mellem skolehistorien og barndomshistorien. Måske ville en sådan tilgang til skolehistorien, mens den ensidigt materialistiske historieopfattelse var herskende, have været temmelig uinspirerende. Nu hedder det, at skolens udvikling ses i lyset af den interesse for børns liv og helbred, som fandtes i perioden 1880-1914. Her tillægges den menneskelige bevidsthed en selvstændig betydning, uanset hvad der har skabt denne bevidsthed.

Når man har levet sin barndom og også det meste af sit senere liv på landet – det sidste ganske vist under nutidens urbaniserede forhold – må man opfatte det som særdeles

værdifuldt, at et kyndigt menneske med rod i bykulturen har skrevet denne bog om købstadskolen. Selv om jeg fortsat vil føle, at dansk skole har sin rod i landsbyskolen, har netop urbaniseringen naturligvis medført, at den ældre købstadskoles historie også må have stor interesse som baggrund for nutidens skole.

Jeg må også vurdere, at her er tale om meget seriøs forskning. Der er udført et grundigt og som helhed minutiøst arbejde. Man føler sig ganske tryk ved forfatterens brug af kilderne, herunder også de vurderinger, kilderne giver hende anledning til.

Selvfølgelig er der ting, man kunne ønske behandlet, som ikke er blevet det. Det er sympatisk, at forfatteren gennemgående er positivt indstillet over for lærerne og vist går ud fra, at de havde en ærlig vilje til at gøre skolen bedre for børnene. Hun har formentlig også fået denne opfattelse af dem bekræftet ved arbejdet med kilderne fra de tre byer. Her må man nok tage i betragtning, at disse byer ikke er udvalgt som repræsentative, men fordi de ansås for at være skolepolitisk fremsynede. Hun siger (s. 111), at der næppe kan være tvivl om, at loven om forskolelærerindeuddannelsen af 1892 og loven om læreruddannelsen af 1894 havde store konsekvenser – underforstået i positiv retning. En undersøgelse heraf kunne være af stor interesse, men en sådan ville dog ikke kunne forventes i den givne sammenhæng.

Jeg har ikke fundet grund til at sætte spørgsmålstejn ved ret meget, selv om der er enkelte let gennemskuelige ting at undre sig over. Det er ikke mærkeligt, at Loven om højere almenkoler af 1903 på side 35 og flere steder kaldes for mellemkoleloven, men at forfatteren i samme åndedrag eller sætning taler om enhedsskoleloven fra året efter, er virkelig mærkeligt. Mellemkoleloven er den samme som enhedsskoleloven, og loven af 1904 var blot en lidt ændret udgave af den vigtige lov vedr. folkeskolen af 1899. Det er naturligvis heller ikke rigtigt, at »Folkeskoleloven blev taget op til en lovpligtig revision rundt omkring i købstæderne i 1910« (s. 154). Det var de i 1899 indførte skoleplaner og undervisningsplaner, der skulle gennemgå en lovpligtig revision hvert 10. år, første gang i 1910.

Men disse ting er småting. Jeg vil påstå, at

der er udført et imponerende arbejde og skabt en værdifuld og tiltrængt bog. At bogen har fået en titel, der peger hen på afhandlingens afsluttende ord om, at diskussionen nu som for 100 år siden må handle om den gode barndom, finder jeg tiltalende. Vi skal selvfølgelig huske, at skolen er til for børnenes skyld, og at alle generationer har søgt at skabe en skole, der kunne være med til at give børnene en god barndom, når man da ikke har ment, at nu var den skabt endegyldigt, eller at nu skulle der laves om ikke for børnenes skyld, men for forandringens eller for lærernes eller politikernes karrierers skyld.

Leif Degnbøl

Folkehøjskoler i Bangladesh.

Af K.E. Bugge, Odense Universitetsforlag 2000 (96 sider – 125 kr.)

Selv om K.E. Bugges bog *Folkehøjskoler i Bangladesh* er kommet på Odense Universitetsforlag, er bogen oprindelig tænkt at skulle komme som én i en serie af skrifter på Kroghs Forlag. Skriftserien, som blev udgivet af forskningscentret Nornesalen består af tre udgivelser: *Grundtvigs skoletanker i Japan, Filippinerne og Israel* (af Lilian Zøllner, 1994), *Grundtvigs skoletanker i USA, Argentina og Chile* (af Lilian Zøllner, 1977) og *Canada og Grundtvig* (af K.E. Bugge, 1997). Nornesalen ophørte af forskellige grunde, som ikke skal uddybes her, med at eksistere og skriftserien sluttede sine udgivelser. Heldigvis fik K.E. Bugge alligevel mulighed for at udgive *Folkehøjskoler i Bangladesh*. Bogen indeholder nemlig efter min mening nogle vigtige perspektiver og overvejelser over forholdet mellem Grundtvigs tænkning om skole og liv og den måde inspirationen herfra omsætter sig på i kulturer uden for Europa. Perspektiver og overvejelser som de øvrige tre bøger mangler – især de to førstnævnte.

Den oprindelige skriftseries idé var at give »en samlet *beskrivelse* af Grundtvigs skoletankers virkningshistorie uden for Norden«¹ (min kursivering). Dette har de hidtidige udgivelser levet op til. Det er i høj grad *beskrivelser* mere end det er analyser. Men selv om Bugge i denne seneste udgivelse

fastholder målsætninger »at kortlægge udbredelsen af Grundtvigs skoletanker uden for Skandinavien«², så bliver bogen mere end en kortlægning og en beskrivelse. Den sidste tredjedel af bogen er nemlig under overskriften »Perspektiver til Grundtvig« en spændende analyse af forholdet mellem Grundtvigs skoletanker, og den måde de folkehøjskoleinspirerede initiativer i Bangladesh praktiseres på.

Bogens første to tredjedele er indholdsmæssigt opdelt i tre afsnit: 1) en kort orientering om landet Bangladesh, 2) en beskrivelse af de såkaldte gonobidyalayaer (nogle højskoleinspirerede voksenundervisningsskoler) og 3) en beskrivelse af andre skoleprojekter, der er beslægtede med gonobidyalayaer.

Bogen indledes altså (i øvrigt som de tre andre bøger i serien) med et kapitel om landet Bangladesh. Det er en indføring i landets historie og aktuelle situation, og det er en god og relevant indføring med henblik på at forstå den del af Bangladesh som bogen beskæftiger sig med – nemlig landets voksenundervisningssystem. Især understreges ét særkende ved Bangladesh nemlig dets meget homogene kultur båret oppe af ét sprog og én dominerende religion. Dette særkende får også betydning for Bugges analyse af undervisningsprojekterne praksis og teori set i relation til Grundtvig og den danske højskole. Og særkendet trækkes også frem i en sammenligning med de højskoleinitiativer, der er etableret i nabolandet Indien, hvor sprogene jo er mange og religionerne ligeså. Det er Bugges opfattelse, at netop Bangladeshes monokulturelle omstændighed gør, at der trods landets meget alvorlige sociale situation kan knyttes et større håb om positiv udvikling til Bangladesh end til udviklingen i Indien og Afrika, hvor religiøse, kulturelle og stammemæssige konflikter gør forandring næsten umulig. Når man ser fattigdommen og nøden i Bangladesh bliver man, synes jeg, faktisk så overvældet, at håbet ikke er det første, man får i tankerne. Derfor er det også en god og nyttig iagttagelse Bugge gør og giver videre.

Bogens andet og tredje hovedafsnit er som sagt helliget en præsentation af de undervisningsprojekter i Bangladesh, som er inspireret af de danske folkehøjskoler eller

som minder om disse projekter. Især bliver de såkaldte gonobidyalayaer beskrevet. Gonobidyalaya betyder faktisk *folkets skoler* på bangla, idet gono betyder *folk* og dyalaya betyder *skole*. Siden oktober 1981 har Danmark gennem DANIDA givet støtte til disse skoler, hvoraf der er fem i Bangladesh. Gennem flere år har bevillingen fra DANIDA været administreret gennem FFD, hvilket har underbygget disse gonobidyalayaer inspiration fra folkehøjskolernes ide.

Bortset fra en lidt sparsom beskrivelse af Panchagram Gonobidyalaya³ så giver Bugge en meget grundig og detaljeret beskrivelse af disse bengalske højskoleprojekter – både af det konkrete skoleliv, der finder sted på skolerne og af ideen og den pædagogiske tænkning bag skolernes praksis. Hele tiden henviser Bugge til relevant kildemateriale, når han drager sine konklusioner. Ambitionen er tydeligvis, at beskrivelsen skal fremskaffe videnskabelig – dvs. systematisk og kildefunderet – og denne ambition opnås bestemt. Ofte så meget, at man ind imellem kan savne et indblik i Bugges personlige oplevelse af Bangladesh og gonobidyalayaerne – eller i det mindste nogle beskrivelser, der fanger den mere følelsesmæssige eller psykologiske side af livet på skolerne.

Den videnskabelige ambition og den dermed nødvendige (men for store) afstand til forsknings-genstanden kommer f.eks. også til udtryk ved, at Bugge i bogen omtaler sig selv som »intervieweren«. Jeg tror Bugge er mere engageret i sagen end blot at være »interviewer«, og en inddragelse af den personlige oplevelse ville efter min mening ikke gøre bogen mindre videnskabelig lødig. Men det er selvfølgelig et valg fra Bugges side af én af i hvert fald to mulige positioner i forbindelse med videnskabelig fremstilling: en strengt faktuel beskrivende og en mere oplevelsesorienteret. Hvad man end vælger er det vigtigste naturligvis at præmissen er klar – og den er man ikke i tvivl om hos Bugge.

Også afsnittet om de gonobidyalaya-beslægtede initiativer er meget oplysende og giver et billede af, at de grundtvigske tanker om skole her inspireret bredt i Bangladesh.

Bogens absolut mest interessante afsnit er som sagt det sidste store afsnit under overskriften »Perspektiver til Grundtvig«. Bug-

ge præsenterer til en begyndelse to store evalueringsrapporter udarbejdet til DANIDA. Heri redegøres for nogle spændende sammenhænge mellem danske folkehøjskoler og gonobidyalayaerne, og ligheder og forskelle mellem dem trækkes frem. Derefter stiller Bugge spørgsmålet: *Hvad sker der med Grundtvigs pædagogiske tanker, i det øjeblik de indarbejdes i en udviklingssammenhæng, dvs. i en kontekst bestemt af de særlige forhold i Den Tredje Verden i almindelighed og i Bangladesh i særdeleshed?*⁴ Det er vigtigt her at notere sig, at det er Grundtvigs pædagogiske tanker og ikke højskoletraditionen (dvs. virkningshistorien), der spørges til.

Resten af bogen bliver nu Bugges svar på spørgsmålet, idet han peger på, at der er tre faser i de fremmedes arbejde med Grundtvigs tanker: 1) en *udvælgelse* i Grundtvigs store produktion af tanker 2) en *tilpasning* af disse udvalgte tanker til den fremmede praksis og 3) en *udvikling* i Grundtvig-tolkningen. Det er herefter *udviklingen i Grundtvig-tolkningen*, der er fokus for Bugges analyse, og han ordner analysearbejdet i seks afsnit:

1. Parallelitet mellem Danmark i midten af den 19. århundrede og nutidens Bangladesh
2. Folkeoplysning
3. Skolen for livet
4. Levende vekselvirkning
5. Frihed
6. Nye prioriteringer.

Det er en meget spændende analyse som demonstrerer Bugges suveræne viden om Grundtvigs pædagogiske tanker, og jeg synes analysen bringer orden i mange spørgsmål og problemstillinger vedrørende en overføring af Grundtvigs tanker til et tredje verdensland. Jeg vil ikke mindst fremhæve afsnittet om *frihed*, hvor også den latinamerikanske pædagog og tænker Paulo Freire drages ind i analysen. Paulo Freire har ifølge Bugge været kendt i mange u-lande, længe før man har fået kendskab til Grundtvig, så derfor er en sammenstilling af Grundtvig og Paulo Freire naturlig, og Freires frihedstænkning giver stof til en nytolkning af Grundtvigs frihedsbegreb. Bugge kalder selv sin sammenstilling af de to tænkeres fri-

hedsbegreb en »foreløbig undersøgelse«⁵. Man må håbe, at Bugge tager sig tid til senere at gøre undersøgelsen mere omfattende, for sammenstillingen mellem de to og inddragelsen af konkrete tekster (foreløbig mest fra Grundtvigs hånd) er uhyre spændende. En yderligere analyse vil givet vis kunne være med til at udvikle en (nødvendig) nutidig tolkning af Grundtvigs frihedsbegreb. Det er f.eks. bemærkelsesværdigt at Bugge i analysen slet ikke udfolder det klart socialistiske udgangspunkt hos Freire og den betydning det har for hans (Freires) frihedsbegreb. Her må være et aspekt, som vil kunne udfordre det grundtvigske frihedsbegreb, og artikler og bøger af folk som Ebbe Kløvedal Reich og Ejvind Larsen vil med fordel kunne inddrages i en sådan videre analyse.

Mens vi er vi manglerne ved bogen, vil jeg også nævne min forundring over, at det *religiøse* aspekt hos Grundtvig inddrages så lidt, som det gøres. Den bengalske forfatter og filminstruktør Tanvir Mokammel, som Bugge mange gange referere til, understregede over for mig i en radiosamtale, at interessen for Grundtvig i Bangladesh i høj grad skyldes, at Grundtvig var så stærkt båret af sin religion, som han var. Efter Mokammels opfattelse var det egentligt inspirerende for skolefolkene i Bangladesh i forhold til Grundtvig, at han på samme tid havde socialistisk lignende idealer om samfundet og var et stærkt religiøst menneske. Det var på mange måder også deres ideal at kunne kombinere religion og socialisme, men de savnede den religiøse dimension hos mange, der tænker pædagogik og demokrati sammen. Den fandt de altså hos Grundtvig – og i øvrigt også hos Freire, hvis tanker ligeledes er kendetegnet ved at religion, pædagogik og politik går op i en højere enhed. Heller ikke i Bugges sammenstilling af Grundtvig og Freire berøres det fælles religiøse aspekt hos de to tænkere.

Det er tydeligt, at Bugges interesse og store viden i højere grad findes inden for Grundtvig-tolkningen end inden for højskole-tolkningen. Bogen bliver således ikke (hvad han bestemt heller ikke hævder) en *analyse* af, hvordan *højskoleideen* har omsat og udviklet sig i den tredje verden. På det område bliver den én blandt andre vigtige *beskrivelser* af, hvad der faktisk foregår. Al-

ligevel er det en fremragende lille borg K.E. Bugge har skrevet, og dens analyser bringer forskningen om »Grundtvig-eksport« et stort skridt videre.

1. Lilian Zøllner 1994, p. 7 (se ovf.)
2. p. 9
3. p. 39-40
4. p. 61-62
5. p. 70

Anm. også bragt i Grundtvigstudier 2001.

Thorstein Balle

Inger Hartby: Højskolekvinden – mor, søster, datter. Højskolekvindens kulturelle status og livsvilkår 1870-1920.

Odense Universitetsforlag og Nornesalen. 1999, 133 sider, ill.

Langt op i vor tid har højskolerne været drevet med et ægtepar i spidsen. I højskolernes historie er mange mænd blevet synlige, hvorimod det samme ikke gælder for hustruene. I den nyeste litteratur om højskolerne, Gunhild Nissen: Danske Folkehøjskoler 1844-1994 skrev forfatteren senere, at det ærgrede hende, at kvinderne også var blevet usynlige i hendes egen forskning. Det er derfor velgørende, at Inger Hartby forsøger at råde lidt bod herpå. Bogen er en del af et større forskningsprojekt og den omhandler tre kvinder: Nanna Kristensen-Randers født Berg, (1864-1908). Eline Begtrup (1860-1947) og Bodil Marie Bording født Jensen (1870-1950). Forfatteren mener, at de tre kvinder kan ses som fællesnævner for de fleste højskolekvinders liv 1870-1920.

Nanna Kristensen-Randers var datter af politikeren C. Berg og fik der igennem det grundtvigske og det venstrepolitiske ind med modermælken. En skolegang på Zahles skole og senere det juridiske studium betød, at hun blev Danmarks første kvindelige jurist. NKR måtte dog lide den tort, at en domsafsigelse i Højesteret nægtede kvinder at beklæde sagførerembeder. Efter afslaget rejste hun på en foredragsturne til højskolerne, hvor hun bl.a. talte om kvindernes retsstilling. På Ollerup højskole mødte hun sin kommende mand, og sammen drev de højskolen fra 1890 til hendes død i 1908.

På Ollerup blev hun »højskolemor« – le-

der af køkkenet, sygeplejen for elever, midtpunkt for gæster m.v. Hun syntes selv at denne del af arbejdet var svært, nemlig det arbejde der fulgte med ægteskabet, og ikke det hun selv havde valgt. NKR formåede dog stadig at holde en del foredrag i Ollerup og på andre højskoler, ligesom hun i Højskolebladet advarede mod, at folkeoplysningen udartede sig til hjernesvind eller folkeforlystelse. I årene 1891-1901 sad NKR i bestyrelsen for foreningen af Folkehøjskoler og Landbrugsskoler – først i 1931 fik foreningen igen en kvinde i bestyrelsen.

Hvor afsnittet om NKR bygger på trykt materiale (Kr.-Randers og hustrus arkiv på Rigsarkivet kunne sandsynligvis have givet yderligere oplysninger) så bygger bogens andet afsnit om Eline Begtrup på såvel breve mellem EB og hendes bror Holger Begtrup og andre dygtigt opsporede private breve samt EB's egne artikler og bøger.

EB blev gennem hjemmeundervisning og sin nære tilknytning til broderen stærkt optaget af de grundtvigske tanker. Dette sammen med en præliminæreksamen og en række kurser i naturvidenskab var grundlaget for hendes ansættelse som lærer på Askov højskole 1886-96. I 1897 oprettede hun en højskole i Levring, fik bygget forsamlingshus m.v., og var desuden utraditionel på mange andre områder, hun underviste både mandlige og kvindelige elever og oprettede 5 måneders kurser for kvinder på en tid, hvor kvinder ellers kun kunne opnå 3 måneders kurser. Hendes bror opfordrede hende til at være/blive mere »normal«. I sine erindringer skriver han, at han selv var mere »normal« end hun, men at hun til gengæld var mere »genial« end han. I 1917 måtte hun af økonomiske årsager forlade højskolen. I årene derefter var hun en efterspurgt foredragsholder og skrev desuden en række artikler, hvorved hun i høj grad infiltrerede områder, der var forventet at tilhøre den mandlige del af befolkningen.

Den sidste kvinde der undersøges er Bodil Marie Bording, også her har forfatteren opsporet upubliceret materiale. BMB voksede op i et husmandshjem, hun kom i friskole og fik senere to højskoleophold, hvorefter hun fungerede som friskolelærerinde for de yngste, – hun turde ikke undervise de ældste klasser. I 1892 mødte hun sin kommende

ægtemand på et kursus i Vallekilde, de blev forlovet i 1897 og gift i 1900. BMB var en ængstelig natur, hun var nervøs for ikke at magte de opgaver, der blev stillet og bange for at komme til at skuffe sin kommende ægtefælle, da hun ved gifternålet kunne se hen til at skulle være forstanderkone på en højskole.

Forfatteren tolker BMB's nervøse lidelse med den lange forlovelsestid, hvor de måtte undertrykke deres seksuelle tilbøjeligheder, ganske som de moralske normer bød. Denne forklaring skyldes – uden det nævnes – utvivlsomt Freuds psykoanalytiske teser ud fra borgerskabets kvinder på dette tidspunkt. Men husmandsdatteren BMB havde i modsætning til borgerskabets kvinder rigeligt at tage sig til, så denne forklaring er ikke fyldestgørende. At BMB derimod savnede selv-tillid til at begå sig på andre stier end dem, der var kendt i husmandshjemmet, lyser derimod ud af brevene. Hertil kommer, at det ikke som kvinde altid var let at begå sig mellem de mere eller mindre grundtvigske sentenser vedrørende kvindens rette plads. Hendes kommende ægtefælle kan både hævde, at en kvinde ikke skal sige »ja og amen« til alting, at kvindens fornemste opgave er at være mandens medhjælp, og at hans egen mor virkelig havde forstået at leve for andre. BMB fødte 10 børn på 11 år, de 4 døde som små, og det fremgår at ægtemanden var irriteret, når syge børn optog konens tid. I dag kan det ikke undre, at BMB's nervøse lidelser fulgte med hende i årene som højskolemor på bl.a. Ry og Lollands højskole.

Det er et velfortjent arbejde forfatteren har præsteret ved at drage glemte kvinder frem i lyset. Forstander- og lærerkoner har en stor del af æren for højskolernes virksomhed. At de tre omtalte kvinder, som påstået i indledningen, kan stå som fællesnævner for alle kvinder i dette miljø turde være for drastisk en konklusion. NKB var længe den eneste akademiker og bestyrelsesmedlem i foreningen af Høj- og Landbrugsskoler, ligesom EB var enestående på sin tid som ejer og leder af en højskole for både mænd og kvinder. Flere undersøgelser ville vise en større spændvidde, og bogen viser, at begrebet som det hedder i titlen »Højskolekvinden« ikke er meningsfuldt ligesom »Højskolemanden« heller ikke ville være

det. Desværre skæmmes bogen af en række fejl især i notehenviisningerne, på side 18 står f.eks. (Berg et al. 984 s. 356) og side 29 (Bækhoj 1926 s. 171) ingen af bøgerne er opført på litteraturlisten, side 53 brev af 2.-12. 1933, men ikke fra hvilken brevsamling. I selve litteraturlisten kan der stå: Højskolebladet 850 nr. 40 spalte 1279-84. Hvilket år mon det er fra?

Bodil K. Hansen

Immanuel Kant: Om pædagogik.

Redigeret af Vagn Lyhne. Oversat af Bengt Moss-Petersen. Forlaget Klim i serien Op-Skrifter, 2000. 103 sider. 150 kr.

Kants noter om pædagogik er samlet i bogen »Om pædagogik« redigeret af Vagn Lyhne og oversat af Bengt Moss-Petersen efter den tyske tekst. Bogen omfatter tre kapitler: Opdragelsens kunst, Den fysiske dannelse og Sindets kultivering.

Det er således den første samlede danske udgave af Kants tanker om pædagogiske spørgsmål. I professor Grue-Sørensens legendariske værk om »Opdragelsens historie« bind II er Kants pædagogiske tanker placeret i en opdragelses historisk sammenhæng, som er nødvendig at have in mente til forståelse af Kants optagethed af opdragelses problemer.

Oplysningstiden var en pædagogisk pionerperiode. Navnet som Johan Bernhard Basedow, Jean-Jacques Rousseau, Johann Heinrich Pestalozzi og Immanuel Kant (1724-1804) bidrog hver for sig med skrifter om pædagogik og opdragelse. Under påvirkning fra Rousseau kunne Basedow fremsætte den bemærkning, at mennesket er et sanseligt væsen, der udvikler sin forstand, sin hukommelse, sit hele liv på grundlag af sanselige erfaringer, dvs. gennem er aktiv interaktion med alt, der omgiver det. Oplysningstiden frigjorde pædagogikken mere og mere fra den religiøse forståelse af kroppen som noget sekundært. Nu blev kroppen mere betragtet som en vigtig forudsætning for udviklingen af mennesket. Kroppen skulle styrkes sammen med forstanden; opdragelsen skulle dyrke aktiviteter og discipliner, der var nyttige og gavnlige for dannelsen.

I 1774 udgiver Basedow sit store fire-

binds værk *Elementarwerk*, men det er *Das Methodenbuch*, udgivet fire år tidligere, der danner det teoretiske grundlag for hele *Elementarværket*. Kant får inspirationen fra *Das Methodenbuch* til sine første forelæsninger over pædagogik i 1776-77.

Som Vagn Lyhne gør opmærksom på i indledningen, er teksten i *Om Pædagogik* ikke nedskrevet af Kant selv, men af hans elev og ven, teologen Friedrich Theodor Rink på grundlag af de forelæsningsnoter, han havde fået stillet til rådighed. Bogen udkom først efter Kants død og uden den systematik og arkitektoniske opbygning, som Kant normalt tilstræbte.

Den grundlæggende tanke hos Kant er, at opdragelsen gør os til det, vi er. At mennesket ikke kun lod sig opdrage, men også ved egen kraft kunne drage sig op, var oplysningstidens mageløse opdagelse. Først da havde mennesket det fulde ansvar for sin frihed og lyksagelighed, sin trældom og ulykke. Først da rykkede pædagogikken ind i samfundslivets brændpunkt.

Bogen indledes med kapitlet om opdragelsens kunst: Mennesket er den eneste skabning, der behøver opdragelse. Ved opdragelse forstår vi omsorg (pleje, underhold), disciplin (tugt), undervisning samt dannelse. Følgelig er mennesket først spædbarn, siden elev og lærling.

Systematisk gennemgår Kant herefter disse opdragelsesmetoder.

Disciplin skal hindre, at mennesket i kraft af sin dyriske tilskyndelse viger bort fra sin bestemmelse: det menneskelige. Den skal f.eks. pålægge mennesket begrænsninger, for at mennesket ikke vildt og ubesindigt skal udsætte sig selv for fare. Tugt er den handling, hvorved man fratager mennesket vildskaben; undervisning er derimod opdragelsens positive del.

Men den der ikke er kultiveret, er rå; den der ikke er disciplineret er vild, fastslår Kant.

Mennesket kan kun blive til menneske gennem opdragelsen; det skal udvikle sine anlæg for det gode, forsynet har ikke på forhånd nedlagt dem fuldt færdige i det. Mennesket skal forbedre sig og kultivere sig. Derfor er opdragelsen det største problem og også det vanskeligste, et menneske kan blive stillet overfor.

Dette kapitel om opdragelsens kunst illustreres af det kendte billede af den lille prins – den senere Frederik VI – i selskab med sin legekammerat Carl, der på legetrappen læser teksten for hunden Vaks. De to drenge blev overladt til sig selv for at styrke legemet og fremme selvvirksomheden helt efter Basedows og Rousseaus ideer.

Opdragelsen kan ifølge Kant være fysisk eller praktisk. Den fysiske opdragelse er den, mennesket har til fælles med dyrene, nemlig plejen. Den praktiske eller moralske er den, hvorigennem mennesket til et frit handlende væsen. (Praktisk kalder man alt det, som har relation til frihed). Den er en opdragelse til personlighed, opdragelse til et frit handlende væsen, som kan forsørge sig selv og være medlem af samfundet.

Kapitlet illustreres af en tavle og tekst fra J.C. Guts Muths »Gymnastik für die Jugend«:

»Blandt de midler, som naturen skænkede det hele dyrerige til opretholdelse af livet, er løb det vigtigste, siger Mercurialis. Det må derfor vel være en af de naturligste og uskyldigste øvelser, når naturen har anvist os den«.

I kapitlet om sindets kultivering gør Kant opmærksom på, at man i en vis forstand kan kalde dannelse af sjælen for fysisk, som man kan med dannelse af kroppen. Den fysiske dannelse af ånden adskiller sig imidlertid fra den moralske derved, at den sidste kun retter sig mod friheden, mens den første kun retter sig mod naturen. Et menneske kan i fysisk henseende være kultiveret, det kan have en veluddannet ånd, men samtidig være slet kultiveret i moralsk henseende og et ondt væsen.

Kant kommer rundt om det pædagogiske spektrum med følgende udsagn:

- Det er af største vigtighed, at børn lærer at arbejde. Mennesket er det eneste dyr, som er nødt til at arbejde.
- For mennesket er den bedste hvile den, der kommer efter arbejdet. Barnet skal altså vænnes til at arbejde.
- Skolen er en tvangsmæssig kultur. Det er yderst skadeligt, hvis man vænner barnet til at opfatte alt som leg.
- Vid bliver det rene fjolleri, hvis det ikke er ledsaget af dømmekraft. Forstand er erkendelse af det almene. Dømmekraft er

anvendelse af det almene på det særlige. Fornuft er evnen til at indse det almenes sammenhæng med det særlige.

- Børns romanlæsning er særdeles skadelig, eftersom de kun bruger romanerne til at få underholdning i den tid, de læse dem. Romanlæsning svækker hukommelsen.
- Barnet må også lære meget nøje at skelne viden fra det, man blot mener og tror.

Kapitlet illustreres med en tavle »Invitatio« fra Johann Amos Comenius: »Orbis sensualium pictus«.

Og i en tid, hvor den kønslige udvikling ikke var et åbent pædagogisk spørgsmål, gør Kant opmærksom på, at dette delikate punkt skal man tale med værdig alvor om og forholde sig seriøst til børns tilbøjeligheder. Det er selvfølgelig kun drenge, der tales om. Piger behandles slet ikke i bogen, muligvis fordi de primært forstås som naturlige, vegetative væsner, hvem opdragelsens kunst kun i meget begrænset omfang kan nå.

Men når drengene når det trettende eller fjortende år, er det sædvanligvis det tidspunkt, hvor den kønslige lyst udvikler sig hos den unge. Skulle det ske tidligere, er det, fordi børn er blevet forført og fordærvet gennem slette eksempler. Dømmekraften er allerede udviklet, og naturen har ved den tid formet de unge på en måde, at man kan tale med dem om det.

Bortset fra Kants manglende forståelse på det biologiske felt, har hans forelæsninger sikkert bidraget med inspiration til opdragelse af tiden fremtidige samfundsborgere.

Denne røst fra fortiden kan varmt anbefales til alle som har interesse i opdragelse og pædagogik og bogen bør helt naturligt være med på listen over læst litteratur hos pædagog- og lærerstudierende.

Flemming Gylling

Gymnasiet i byen. 75 år med gymnasium i Herning.

Herning-bogen 1998. 104 sider, ill. Udg. af historisk Forening for Herning Kommune.

I 1998 kunne Herning Gymnasium fejre 75-års dagen for starten. Fødselsdagen blev markeret med dette skrift med i alt ni små artikler, der har med skolen at gøre.

Herning var i starten af 1900-tallet en by i rivende udvikling. Det var derfor ikke så underligt, at en stor del af befolkningen gerne ville have et gymnasium – eller en latinskole, som de lokale dengang kaldte det – i byen. Dels kunne der trækkes nye aktiviteter til byen og dels kunne det markere byens position i Ringkøbing Amt, hvor der ikke var noget gymnasium. Og Herning var ikke i samme grad som mange andre købstæder begunstiget med offentlige kontorer og institutioner.

Men helt uproblematisk var sagen ikke. Skulle man have et indremissionsk gymnasium (som i Haslev) eller et kommunalt gymnasium uden religiøs tilknytning? Et andet problem var, at med et gymnasium i byen forestillede man sig, at både lærere og elever ville søge fra folkeskolen, med en forringelse af denne som konsekvens. Hertil kom at undervisningsinspektør, professor Rønning generelt frarådede oprettelse af nye gymnasier, da der jo var »en overproduktion af studenter, og lokale gymnasier lokker altid en del ud på den studerende vej, som hellere skulle være gået ud i det praktiske liv«.

Hernings beliggenhed gjorde, at der kunne komme elever dertil fra de fire verdenshjørner, og med baneforbindelserne kunne der jo rejse elever dertil fra ca. 20 stationsbyer.

Det blev da også vedtaget at oprette en 1. gymnasieklasse fra august 1921. Men nu stødte der et nyt problem til. Til de oplåede embeder meldte der sig et ansøgerfelt, om hvilket undervisningsinspektøren konkluderede, at det på basis heraf ikke var muligt at sammensætte et lærerkorps, som byen og skolen kunne være tilfreds med. Grunden var, at staten i 1920 havde overtaget de københavnske privatskoler og herudover oprettede fire sønderjyske statsskoler. Herning var åbenbart ikke det mest attraktive sted at få ansættelse.

Gymnasiestarten blev derfor udsat to år til 1923, hvor man ansatte en rektor, en lektor og en adjunkt. Tre lærere fra byens mellem- og realskole overtog fagene matematik, latin og naturfag. Rektoransættelsen var ikke uproblematisk. Der havde meldt sig seks ansøgere, og byrådet valgte det usædvanlige, at indstille dem alle sideordnet. I den forbindelse skrev den indremissionske Herning

Avis, at det kun betød lidt om rektorembetet blev besat af en »missionsmand eller en grundtvigianer«. Men fik man ikke en person, der tog med alvor på de »høje og hellige spørgsmål, da bliver Herning Gymnasium snart et smertensbarn for vor by, og da måtte vi hellere undvære det«. Gymnasiets første rektor blev Valdemar Sigtrygurd Lauritsen, hvis hensigt det var at drive skolen frem til en dygtig kundskabsskole uden hensyn til politiske eller religiøse partier. Det mål havde han nået, da han 9 år senere blev rektor i Roskilde.

I en række artikler får vi information om livet på skolen (musik, teater og idræt), og vi kan læse om forholdet mellem bygningerne og pædagogik og mellem pressen og skolen. Mange historier er her bevaret for eftertiden.

Jeg nævner lige et par stykker: I skolens første mange år blev den indenbys nysproglige elev med det største karaktergennemsnit ved oprykningssprøven til 3.g udnævnt til at være klokker. I det første år skulle eleven betjene den gamle manuelle klokke, som senere blev erstattet af et elektrisk ringeapparat. Dette blev betjent af en ringeknap, som var installeret i den pågældende elevs klasselokale. Klokkerembedet blev taget meget alvorligt; og indtil for kort tid siden var der på skolens administrationsgang et billede af samtlige de elever, der havde haft hvervet. Da jeg læste, dette kom jeg i tanke om, at det vist ikke blot var en enkelt latinskolehører, der i begyndelsen af 1800-tallet simpelthen blev degraderet til dette hverv.

En anden historie udspillede sig i begyndelsen af 1980'erne, hvor skolens rektor ville bruge en kvart million kroner på en granitskulptur, som skulle opstilles i skolens gård. Beløbet forekom eleverne at være stort. De henvendte sig derfor til en lokal stenhugger, som til en konkurrencedygtig pris leverede en sten med indskriften *Rektors sten 3. g 1983*. Den blev i overværelse af »dronningen« og »hofmarskallen« indviet ved 3.g'ernes sidste skoledag i 1983 på den plads, hvor den oprindelige skulptur skulle have stået. Senere lykkedes det dog rektor at få opstillet den dyre skulptur, og rektors første sten blev da forvist til et mere ydmygt sted i et hjørne.

Den skolehistorisk interesserede vil bemærke enkelte småfejl. På p. 5 læser vi, at

mellemskolen var 3-årig. Forløbet varede her 4 år. Og på p. 48 læser vi, at gymnasiets grendeling indførtes fra slutningen af 1960'erne. Grendelingen gjaldt for de elever, der startede deres gymnasieforløb i august 1963 – så eleverne kunne fra 1964 melde sig til de forskellige grene.

Jeg savner en fortegnelse over lærerne i de 75 år – med fag, ansættelsesperiode etc. Ellers synes jeg, at det er et godt skrift, som personer, der har og har haft tilknytning til skolen og byen samt den almindeligt skolehistorisk interesserede læser, kan have udbytte af at læse.

Børge Riis Larsen

Hans Jacob Debes: Hin lærði skúlin í Havn.

Sprotin Forlag 2000. 206 sider.

En smuk og sart lille farvelagt tegning, gjort af Christian Rosenmeyer i 1778 og gengivet med tilladelse fra Føroya Forminissavni, pryder omslaget af bogen; vi ser, fra Nolsøe, ind mod Torshavn med huse og Havnekirke i midterfeltet (hvilket hus er latinskolen?); bjergene danner baggrunden, skib og både på vandet ses i forgrunden. Der er dejligt på Færøerne.

Forfatteren til bogen er Hans Jacob Debes, som siden 1989 har været professor i almen og færøsk historie ved Færøernes universitet. Den lærde skole i Torshavn er skrevet på færøsk, ikke helt uforståeligt for en dansker; i citater af dokumenter finder vi dansk – og lidt latin! Det er vigtigt, at *Uddannelseshistorie* – sprogproblemer til trods – gør opmærksom på, hvad der skrives af lærdoms- og skolehistorie inden for det nordiske område. Jeg minder om, at Færøernes tidligere skoledirektør Ludvig Petersen i 1994 udgav en solid og interessant »skolehistorisk håndbog«: *Skole på Færøerne i 1000 år*; den blev anmeldt i *Uddannelseshistorie* i 1995 af Poul Dam og Jóan Pauli Joensen.

I Debes' 1. del på små 30 sider findes oplysninger om bl.a. den europæisk baggrund i middelalderen, om kirker, universiteter, præsteuddannelse, domkirkeskoler på Færøerne og i Bergen. 2. del handler om skolen i Torshavn, indtægter, lærdom, disciple, rektorer, latinskolens betydning for samfundet;

oversigt over immatrikulerede færing. Side 163-178 en fortegnelse over kilder og litteratur (opstillingsprincipperne er for anmelderen ret uigennemskuelige; ikke alfabetiske ejheller kronologiske). Bogens sidste godt 25 sider rummer noter til teksten. Der er intet navregister, ejheller en indholdsfortegnelse. Jeg har savnet en samlet redegørelse for, hvad der egentlig ligger af kilde-materiale i vore arkiver; enkelte lapidariske kildehenvisninger har voldt mig vanskeligheder.

Det er en god idé at undersøge den lærde skole i Torshavn fra den første omtale omkring 1550 til dens ophør omkring år 1800. Sammenhængene mellem den lille skole på Færøerne og de større i Danmark og Norge var til stede, men her som andre steder ved vi ikke meget om selve undervisningen.

Der er interessante afsnit især om 1700tallets vilkår for latinskolen. Disciple-nes antal var lille, næppe uforståeligt i et samfund med så barske vilkår. Nogle af rektorerne træder tydeligt frem for os bl.a. gennem deres indberetninger til biskopperne. Det er gennem disse indberetninger og breve, bogen får sin største værdi: her og i fortegnelsen over de immatrikulerede færing har Debes samlet interessant viden om vilkårene deroppe gennem 250 år.

Vagn Skovgaard-Petersen

Anderledes billeder. En jubilæumsbog i anledning af N. Zahles Skoles 150 års fødselsdag 1. maj 2001.

Tegninger af Sven Okkels. Fotografier af Ole Steen. Grafisk formgivning: Mia Okkels. Bogens omfang: 80 sider. Købes på skolen; 110 kr. + porto.

Begivenheden blev fejret med manér: flot udstilling på Dansk Skolemuseum; festsaften

i Det Kongelige Teater; udgivelsen af Anderledes billeder. Natalie har nikket i sjælen henne i Ørstedsparken, hvor *Ludvig Brandstrup* forevige hende i mindesmærket, der blev opstillet i 1916 (hvorfor er den begivenhed ikke med i »Årstalsvejen« s. 72-75?). Det er noget unikt i den danske skoleverden: N. Zahles Seminarium, N. Zahles Seminariskole og N. Zahles Gymnasieskole.

Værket »viser facetter af skolernes og seminariets dagligdag«, skriver Lederrådet ved N. Zahles Skole, nemlig: *Helle Byskov, Chresten Kruchov og Caj Olsen*, der også er redaktion. På bagsiden tilføjer de, at *Anderledes billeder* fastholder og »husker frem«. Teksten bidrager ikke alene »til kendskabet til institutionen, men nok så meget til debatten om skole, undervisning, dannelse og uddannelse«. Det er et smukt forsæt! Lykkes det?

Det er en smuk bog, fint papir og mange morsomme billeder, både fotos og stregtegninger. Kendte forfatternavne er mobiliseret, bl.a. fra bestyrelsen, hvor Ditlev Tamm er formand. De øvrige forfatternavne: Anders Gadegaard, Birgitte Possing, Benny Andersen, Anne Knudsen, Jens Christian Grøndahl samt Lederrådet. De skriver alle pænt og fornuftigt.

Men undertegnede bekender, at de to artikler, han har fundet interessantest, er domprovst Anders Gadegaard: »Men størst er kærligheden« og chefredaktør Anne Knudsen: »Skolen for livet – men hvilket liv?« Her er vi inde ved dirrende spørgsmål om et ordentligt forhold mellem mennesker, og her er forsøg på at tænke nyt om vor egen og vore børns tilværelse.

Vagn Skovgaard-Petersen